

Марія Пелешок

УКРАЇНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА ЗАКЕРЗОННІ 1944-1947 РР. У СПОГАДАХ

Окрему сторінку історії УПА становить боротьба її бійців на захист українського населення Закерзоння. Закерзоння – давні українські землі, які опинилися на польській частині лінії Керзона. До цих земель належать Лемківщина, Підляшшя, Посяння, Сокальщина, Равщина і Холмщина. За умовами радянсько-польського договору від 16.8.1945 ці землі відійшли до Польщі [23, 254]. Діяльності ОУН та УПА на цих землях неодноразово приділялася увага в дослідженнях науковців, публіцистиці. Не заперечуючи їх важливість, слід зазначити, що залишилося чимало фрагментарно висвітлених аспектів діяльності УПА на Закерзонні. Це, зокрема початки формування її відділів, соціальний та національний склад, умови в яких велася підпільна боротьба, взаємини з польськими підпільними рухами, українським та польським населенням [23; 29; 31; 35; 55].

Основним джерелом до вивчення особливостей повстанської боротьби на Закерзонні є спогади її безпосередніх учасників [10; 14; 15; 16; 17; 18;].

Актуальність поставленої проблеми полягає в тому, що в свій час саме мемуари стали основою для створення перших праць з історії визвольного руху. В наш час неодноразово вони також використовуються дослідниками для написання досліджень з історії українського національного руху в період та після Другої світової війни [23].

Метою даної статті є з'ясувати значення спогадів як джерела до вивчення націоналістичного підпілля на Закерзонні у 1944-1947 рр.

У наш час опубліковано значну кількість споминів учасників боротьби УПА на Закерзонні. Вояки УПА, які в 1947-1949рр. пробилися рейдами у Західну Європу, вважали своїм обов'язком залишити для історії та майбутніх поколінь пам'ять про визвольні змагання під час Другої світової війни та після її закінчення [37; 39; 44].

Їхні спомини створені за свіжої пам'яті, містять чимало характеристик командирів, розповіді про випадки з повстанського життя, бойові

умови. Слід відмітити, що у спогадах, опублікованих за кордоном в радянські часи, мала місце заміна справжніх прізвищ чи ініціалів згадуваних осіб з метою не допустити їх розконтспірації [34, 16]. В мемуарах виданих в сучасний період, зустрічаються посилання на документальні джерела, спогади інших авторів, праці дослідників. Частину мемуарів перевидано уже після смерті авторів, що не дає можливості перевірити ряд фактів, уточнити інформацію з першоджерела, вони зазнали позаавторського втручання [12, 13; 20, 5-8].

Автори споминів займали різне становище у структурі повстанської армії та ОУН – від стрільця повстанського відділу до крайового провідника ОУН. Дані спогади доволі різні за стилем, адже несуть на собі відбиток походження характеру, освіти, способу мислення автора, його спілкування [9; 37, 10-18; 43, 13-16;].

Серед опублікованих спогадів, що стосуються розглядуваної теми, найбільше знаходимо у багатотомному джерельному збірнику «Літопис Української Повстанської Армії» [10; 12; 24; 26; 33; 34; 39; 41; 42]. Зокрема, 13 та 14 томи цього видання містять хроніки повстанських відділів «Денник відділу «Бурлаки» (В.Щигельського), ведений бунчужним «Буркуном», фрагмент «Денника відділу «Бурлаки» (В. Щигельського), веденого В.Щигельським», «Денник хор. Ярослава Коцьолка («Крилача») команди сотні «Ударники-6», 96а», «Денник сотні УПА «Крилача» (Ярослава Коцьолка) «Ударники-6», 96а, ведений бунчужним сотні «Орестом» [33, 10-112; 34, 149-187]. Недоліком денників було те, що в них дуже коротко написано про особисті справи авторів, наради, плани й інші речі, які треба було тримати в таємниці перед ворогом. Завжди існувала можливість, що денник потрапить у ворожі руки, отже щоб він не став причиною поразок [33, 7-9].

В «Деннику відділу «Бурлаки» (В.Щигельського), сотня, якого діяла в складі перемиського куреня УПА під командою хор. П. Миколенка («Байди»), події відреєстровані кожного дня. Описаний кожен день навіть у червні 1947 р., коли його відділ УПА опинився в кліщах чотирьох польських дивізій, мав щодня бої, прориви з оточення маневри, перемарші. Всі вояки були виснажені до краю, опухлі з голоду, падали з ніг, не витримували психологічно й звільнялися з сотні чи й дезертирували [34, 296-299].

Друга книга Літопису УПА містить документи й матеріали до історії сотні УПА „Ударники» 6, 96а, під командою хор. Я. Коцьолка («Сухого», «Крилача»). Проте деякі з них стосуються також сотні «Ударники» 4, 94а, під командою В. Щигельського («Бурлаки»),

що діяла разом із сотнею УПА Я. Коцьолка [33, 57-199]. Ця книга доповнює першу книгу про перемиський курінь УПА. Денник Я. Коцьолка з 1944 р. стосується початків УПА у Перемиському повіті й історії куреня УПА «Лемківщина-Захід» В. Мізерного («Рена») [33, 187-207].

«Денник хор. Ярослава Коцьолка, командира сотні «Ударники» 6» охоплює час від 1 січня до 15 червня 1947 р. [33, 187-200]. В основному денник описує життя сотні і події, які відбувалися довкола. Стиль автора стислий і діловий. Найважливіше також те, що його написав сотенний, який і знав багато, і описав життя відділу з погляду командира сотні [33, 12].

Денник описує найважчі часи діяльності відділів УПА Перемиського куреня. Взимку 1947 р. польський уряд кинув у Перемишчину значні військові сили поліцейських військ і ВП (польського війська), які квартирували по селах і робили облави на села та ліси [33, 189-190].

Слід відмітити, видані окремою книгою, спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини. Найбільше інформації тут подано про курінь УПА «Месники». Серед авторів, що розповідають про його діяльність, сотенний М. Тарабан–«Туча» та чотовий політвиховник того ж відділу І. Філь–«Шеремета», колишній кушовий та повстанець сотні «Шума» з цього ж куреня І. Василевський-Путко–«Вус», районний військовий референт К. Міхалик–«Дума» та зв'язкова підпілля К. Когут-Лялюк–«Грізна». Ця добірка спогадів дає доволі повне і цілісне уявлення про створення повстанських відділів на Любачівщині та Ярославщині, їх організацію, вишкіл, бойові акції протягом 1944–1947 рр. Особливу увагу звернено на діяльність повстанців, спрямовану проти переселення українців з цих земель [37, 6-110].

Грунтовними є спогади учасників повстанських акцій в 1945 році Станіславівського ТВ УПА «Чорний Ліс», зміст яких частково висвітлює події на Закерзонні 1944-1947 рр. [45]. Цікаві деталі містять мемуари І. Кривуцького, М. Савчин, дружини В. Галаси, «Тисяча доріг» [25; 36].

Чимало інформації містять спогади В. Галаси («Назар», «Орлан», «Зенон Савченко», «Дніпровський», «Чорноморський») – Заступника Крайового Провідника ОУН на Закерзонні та політичного референта цього краю, тобто людини, що безпосередньо була причетна до керівництва визвольною боротьбою [9; 40].

Багато написано про Закерзоння вояком сотні М. «Дуди» Гро-

менка – булавним УПА Ю. Борцем-«Чумаком», мемуари якого подані в цікавій формі документальних повістей та публіцистичних діалогів з читачем і чудово передають загальне тло, на фоні якого відбувався боротьба сотень УПА. Це важливе джерело вивчення історії боротьби УПА в 1944-1947 рр. на Перемишльській землі [3]. Ю. Борцьє подає матеріал емоційніше ніж інші автори, що інколи дозволяє краще зрозуміти ті чи інші моменти описуваних подій [2].

Варто згадати книгу І. Дмитрика «Записки українського повстанця. В лісах Лемківщини» та дещо повніші за змістом мемуари ройового І. Гарасиміва-«Палія» «З юнацьких мрій – у ряди УПА». Обидві книги є важливими джерелами до висвітлення історії формування та діяльності окремих повстанських відділів на Закарзонні [10; 14].

Автор книжки «У лісах Лемківщини» – стрілець І. Дмитрик, вояк УПА, з куреня командира Рена, який діяв на Лемківщині в 1944-1947 роках. Свої спогади автор записав після прибуття на Захід у 1947-1949 роках, коли ще всі події були міцно закріплені в пам'яті. Він спостерігав їх очима молодого людини і з позиції рядового стрільця. В деяких випадках, коли б про ті події розповідав командир, який знав і бачив більше від стрільця, він дав би їм трохи іншу інтерпретацію. І. Дмитрик розповідає здебільшого про свою сотню, хоч не бракує в його споминах інформації і про інші відділи УПА, які діяли, постійно або деякий час, у тому самому терені [14, 5-10].

Автор починає розповідь від свого першого дня в рядах УПА. На Лемківській землі безладдя – відступають німці, наступають радянські війська. В спогадах І. Дмитрика подано описи, як творяться сотні, курені, як їх забезпечують харчами, як відбувається підготовка до переходу фронту і сам перехід з табору на Буковім Берді, де перебувала сотня автора. З просуванням більшовицького фронту далі на Захід, відділи УПА повертаються на Лемківщину й Перемищину, де сотні переходять інтенсивний військовий вишкіл. Автором описано і трагедію штучно викликаної епідемії тифу серед повстанців і українського населення [14, 86-110].

Значний внесок у збір та публікацію споминів здійснив журналіст Б. Гук, який 10 років збирав спогади депортованих під час операції «Вісла», вояків УПА, які воювали на території Закарзоння. На особливу увагу заслуговують спомини колишніх вояків УПА опубліковані ним в серії підпільних повстанських мемуарів «Закарзоння» [16; 17; 18; 19; 20].

До другого тому „Закерзоння” ввійшло вісім споминів учасників підпільної боротьби. Вони дають можливість змалювати національний та психологічний портрет повстанців, подати український погляд на перебіг українсько-польських конфліктів того часу. Спомин І. Матійця «Гонти» описує будні сотні УПА командира «Ягоди», що обороняла населення південної Холмщини від нападів польських боївок [18, 27-69]. Мемуари О. Снігура розкривають малодосліджену сферу діяльності українського підпілля – економічно-господарську, яку автор описує будучи у свій час господарським районним референтом в 4 районі II округи ОУН Закерзонського краю та в I районі надрайону «Холодний Яр» [18, 34-69]. Біографія 1945-1947 рр. іншого автора, вояка УПА І. Старуха «Грім» характерна для більшості стрільців УПА на Закерзонні [18, 35].

До третього тому ввійшло два спомини, які належать І. Молодію «Косар», та Ф. Куцоному «Прут». Автори на схемі власного життя розповідали про нелегкі повстанські будні, про причини, які спонукали їх вступити до УПА та воювати в ній до останнього. І. Молодій з початку 1944 р. був провідником району ОУН на Білгорайщині, згодом організовував Українську Самооборону на теренах Ярославщини та Білгорайщини перед нападами польського підпілля [16, 280].

В четвертому томі «Закерзоння» опубліковано спомини двох вояків УПА: М. Кухарчука та І. Оліяра. Територіально вони охоплюють терени Холмщини та Перемищини. М. Кухарчук виконував функції командира охорони штабу командира Збройних сил Закерзоння М. Онишкевича «Ореста». На цій посаді перебував до 1947 р. Його спомини дають низку невідомих епізодів змагань УПА на Закерзонні. Наприкінці 1944 р. М. Кухарчук «Буревій» як провідник став на чолі III району в надрайоні «Лиман» у структурах ОУН на Закерзонні. Цю функцію виконував до жовтня 1947 р. [19, 222-245].

Спогади вищезазначених авторів містять інформацію про взаємини вояків УПА з місцевим польським населенням та вояками АК, загонами ВіН. Їхній зміст свідчить про те, що не завжди ці стосунки були ворожими [19, 113-133].

До п'ятого тому цієї серії ввійшло десять споминів, датованих приблизно другою половиною вісімдесятих та першою половиною дев'яностих років [20]. В результаті окремі з них мають фрагментарний характер, деякі зазнали значного позаавторського втручання, оскільки були редаговані на підставі авторських рукописів, або з магнітофонних записів [20, 3-6]. Територіально вони висвітлю-

ють і охоплюють увесь терен 4 ВО УПА-Захід «Сян» [20, 169-200].

Решта спогадів є більш епізодичними. Це, зокрема спомини І. Кривуцького, О. Бойдунника, М. Острроверха [1; 25; 32].

Спогади дають можливість зібрати ряд персональних даних про керівний актив визвольної боротьби на цих землях 1944-1947 рр., а це: члени УГВР, командири УПА (від чотового і вище), ключові члени проводів ОУН, про рядових вояків УПА та підпільників ОУН [5, 31-38; 6, 29-35]. Інформація про осіб в спогадах охоплює наступне: ідентифікація: псевдонім (інколи-два), під яким дана особа була відомою (хоч могла користуватися більше, ніж кількома псевдами), функція (становище чи обов'язки, які людина виконувала), місце чи терен праці в організаційній структурі УПА чи ОУН, приблизний період виконання функції [7, 64-72].

І хоча ряд спогадів написані у літературній формі, переважно це документальні розповіді. Усі герої – це конкретні люди, імена та прізвища яких добре знані авторів. У спогадах колоритно змальовані воєнні будні й життєві труднощі, військові перемоги й поразки, здобутки й втрати, не замовчуються невдачі й помилки [11; 13; 38; 39; 44;].

Переважна більшість спогадів розповідає про досягнення домовленості між і урядами СРСР Польщі у вересні 1944 р. про прийняття лінії Керзона як польсько-українського кордону, отже, про узаконення окупації поляками українських земель Підляшшя, Холмщини, Надсяння, Лемківщини [22, 47;]. Більше того, було прийнято постанову про «добровільне» виселення з цих територій всього українського населення. Ще взимку 1943-1944 рр. польське підпілля, головним чином Армія Крайова, опановує терени Закарзоння [4, 110]. Від рук польських військово-міліцейських формувань гинули цілі села [23, 254-266].

У такій ситуації УПА повинна була стати на захист свого народу. Спогади про цей період розповідають про те, що перші сотні УПА боролися з різними труднощами – озброєння, брак вишколу, дисципліна [34, 297-299].

Влітку 1944 р. курінним перших сотень УПА на Закарзонні було призначено В. Мізерного («Рен»), який розпочав вишкіл сотень на горі Букове Бердо [34, 299]. Вишкіл тривав до 24 вересня 1944 р., коли курінь вирушив у карпатський рейд, щоб перейти фронт. Про час на Буковому Берді автори споминів пишуть коротко, відмічаючи для пам'яті, що відбулося чи що вони робили кожного дня, чи про вихід з табору з різними завданнями [33, 187-207].

Як свідчать спогади, до кривавих польських розправ діяльність УПА на Закерзонні, особливо на Лемківщині, не мала великої популярності. Згодом місцеве населення, вбачаючи в особі українських повстанців своїх єдиних захисників, надає їм всебічну допомогу, чоловіки самі вступають до УПА. Так, у споміні Ф. Куцого «Прута» розповідається про те, як автор потрапив до УПА, не усвідомлюючи з ким і за що вони воюють. Автор розповідав, що після проведення вишколу та після присяги їм було надано право вибору – повернутись або залишитись. Однак, як пише він далі: «... вертати не було до чого. Роблять облави, беруть на Сибір, катують. У селі всі знають, що я в партизанці» [19, 255].

Слід зазначити, що розповідаючи про українсько-польські сутячки напади одні одних, вояки УПА уникають взаємних звинувачень та роздумів на тему: «Хто винен?», обмежуючись лише описами нападів поляків на українські села та відплатних акцій УПА [3, 45-67; 41, 234-309; 43, 167-170;].

І. Дмитрик, згадував: „Що далі посувався фронт на захід, то більше дезертирів з Червоної Армії зголошувалося до УПА. Дехто з них мав підстаршинський вишкіл, а ті, що були без вишколу, мали бойовий досвід. Від них ми багато дізналися про перші дні радянської окупації в Галичині.” [14, 38].

Наприкінці 1944 р. відбулася реорганізація підпільної адміністрації й провідів ОУН. Знесено попередні краї, області, округи, повіти, а створено значно менші краї, яким безпосередньо підлягали побільшені округи, що ділилися на надрайони (приблизно давні повіти) і райони, які територіально покривалися з районами радянської адміністрацій [34, 12-16]. На весну 1945 р. був утворений підпільний Закерзонський край, до якого влучено також Перемиську округу. При ньому відновлено також ВО «Сян», якій мали підлягати всі відділи УПА на території Закерзонського краю [23, 254]. Наприкінці березня 1945 р. Головний провід ОУН виділив Закерзоння в окремий організаційний край, провідником якого було призначено Я. Старуха («Стяга»), заступником В. Галасу («Орлана»), керівником Служби безпеки (СБ) П. Федоріва («Дальничка»), а командиром УПА – М. Онишкевича («Ореста»). Серед найбільш відомих керівників підрозділів УПА були Я. Коцьолка («Криlach»), П. Миколенко («Байда»), М. Дуда («Громенко»), Р. Грубельський («Бродич»), В. Шишканець («Бір»), В. Щигельський («Бурлака») [23, 256].

В споминах детально описана інспекція відділів УПА Д. Грицяка («Перебийноса») і Д. Маївського («Косара») в листопаді 1945р. Тоді

вже почали діяти відділи УПА, щоб протидіяти виселенню українського населення й нападам організованих комуністами польських загонів [33, 15-87; 34, 123-145]. Д. Грицай засудив політику розпуску відділів УПА і розпочав реорганізацію ТВ «Лемко», яку закінчив М. Онишкевич. Командиром ТВ «Лемко» було призначено В. Мізерного («Рен»). Його заступником був П. Миколенко («Байда»). Командиром перемиського куреня став пор. «Коник». По смерті «Коника» в січні 1946р. курінним перемиського куреня став П. Миколенко. Ця організація залишилася до кінця дій УПА на Закарзонні [33, 23-112; 34, 4-42].

Впродовж одного місяця, від 15 квітня до 15 травня 1945 р., відділи УПА розгромили понад 20 дільниць польської міліції (Грозьова, Роботичі, Тисова, Вільшанії, Жапалів, Старе село, Брусно, Тириая, Сальва), спалили польські села Борівницю та В'язовницю та покарали мешканців тих сіл за неодноразову участь у мордуванні українців, обстріляли гарнізони у містах Конюші, Берендьовичах [22, 47].

Внаслідок цих акцій польський терор частково вдалося припинити; з польською антикомуністичною підпільною організацією «Воля і незалежність» було навіть укладено договір про спільні дії. УПА настільки контролювала ситуацію, що від середини травня до серпня 1945 р. існувала на Закарзонні, т. зв. Українська Повстанська Республіка [4, 89; 8; 24, 96-102; 25, 86].

УПА вела пропагандистську кампанію проти масового виїзду, роз'яснюючи, що репатріацію польського населення із західноукраїнських земель не можна аж ніяк порівнювати із виселенням мешканців Закарзоння – з їхньої споконвічної батьківщини. З початком зими 1945 р. число бажаючих виїхати з обох сторін значно скоротилося [26, 392-398; 27, 594-600].

Примусове виселення починається з вересня 1945 р. Польські війська оточували села, силоміць виштовхували людей з помешкань, і під дулами кулеметів конвоювали їх до кордону, або до залізничних станцій [23, 263].

Розпочате польським урядом загальне примусове виселення українців з території Польщі до УРСР Військом Польським призвело до активізації протидії УПА та ОУН. Рішення керівників УПА взяти під захист українське населення було не випадковим, його спровокували насамперед насильницькі методи за допомогою яких провадилося виселення. Зустрівшись з відмовою українського населення Закарзоння від добровільного виїзду, влада вирішила

перейти до примусового переселення всіх українців. Для підготовки цієї акції польський уряд висилає восени 1945 р. на Закарпаття військові частини, завданням яких було очистити територію від УПА. [12, 130].

УПА розгорнула свою діяльність у Закарпатському краї в той момент, коли польська прокомуністична влада почала розправу зі своїми політичними супротивниками, тобто антикомуністично і антимосковськи налаштованими діячами і структурами. Зокрема, розпочалися переслідування діячів АК (що мало наслідком створення підпільної організації АК «Воля і Незалежність», ВІН). Така ситуація надавала шанс для створення альянсу антикомуністичних польських і українських сил [23, 263].

Як згадував В. Галаса, УПА вдалося досягти порозуміння з оакивським польським підпіллям, однак залишилося ж Військо Польське.

«Бували, отож, випадки, що офіцери ВП приходили в ліс на переговори з нашими провідниками чи сотенними. Ішлося, очевидно, про спробу нейтралізувати зудари УПА – ВП. Зрозуміло, що такі вдалі контакти могли статися лише з дуже свідомими й інтелігентними польськими командирами. Не один раз нарікали вони на присутність совітських офіцерів у ВП, які стараються совітувати війсьکو, якомога загострювати стосунк війська до УПА чи людности. Цікаво, що були зустрічі з польськими священиками» – писав останній. [9, 254; 40].

Дії УПА стимулювали жорстокість польської влади проти потенційних «націоналістів», до яких тепер легко було зараховувати мешканців фактично кожного українського села. В черговий раз розпочалося жорстоке польсько-українське протистояння. УПА, вважаючи територію Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя, що залишилась в кордонах польської держави, споконвічною українською етнічною територією, виступала на захист прав і життя, місцевого населення. Насамперед її загопи почали знищувати переселенські комісії, польських військових, а також спалювати села, з яких було виселено українців і в які заселили поляків [21, 23-46]. І. Йовик писав: «Після вивезення тих сіл наше командування дало наказ – зразу ж після вивозу людей палити села, щоб там не розквартирувалися полки польських вояків. До тих сіл дуже тяжко було зайти, бо треба було переправлятися через Сян і машерувати безлісним тереном» [21, 45-48].

Польська офіційна влада, підтримувана з Москви, займала, зро-

зуміло, цілком протилежну позицію, вважаючи власні насильницькі дії цілком логічними проти «бандитських» дій УПА [23, 259].

Однак, як зазначав В. Галаса, українські сили: «Не ставили собі завдання воювати проти ВП, у нас не було мови про фронтальну боротьбу з регулярною армією. На Закарзонні УПА мала виконувати радше пропагандивно-політичні, ніж мілітарні завдання. Ми враховували настання критичної ситуації для УПА, а тому були підготовані на скорочення сотень шляхом переведення їх для подальшої боротьби в Україну, а на цих теренах мала б залишитися лише підпільна мережа.» [40].

У деяких публікаціях присутній погляд, що боротьба на Закарзонні не мала б такої міри напруги, якби не антиукраїнський терор польських формацій, спершу партизанських, потім ВП. Саме цей терор мав би й впливати на сприяння людности для УПА [1, 110-113].

В цей час УПА зазнавала значних труднощів. Так, І. Йовик, пригадував: «У нашій сотні перебував інспекційний старшина командування УПА. На відпочинку дискутували ми про летючки, які ворог скидав: чи то буде мати якийсь вплив. Загально серед УПА і клітин ОУН не було нічого помітного, не було випадків дезертирства, окрім одного, але як каже наше прислів'я, що на дванадцять овець завжди знайдеться одна паршива» [21, 193].

Він же зазначав: «У наших санітарних пунктах відчувався брак медикаментів. Криївки були переповнені пораненими, а також кілька вояків хворіло на тиф» [21, 194].

Характеризуються активністю дії УПА в 1946 році. Особливої уваги заслуговує, описаний в спогадах, бій за місто Бірча, що його польське командування перетворило у свою збройну базу. 6-7 січня 1946 р. загін повстанців на чолі з командиром «Коником» атакував місто, у якому перебувало тоді 1500 польських і радянських солдатів. Місто було взято штурмом [44, 67-70; 21, 203]. 20 березня 1946 р. курінь «Хріна» атакував велике селище Яселко, де зібралися відділи польських прикордонних військ і державної безпеки з усієї околиці [39, 254].

Вже згадуваний І. Йовик писав: «Літо 1946 року було тепле і погідне, так що бойовим діям відділів УПА природа сприяла. Боротьба УПА набирала іншого характеру. Командування дало наказ, щоб відділи УПА виконували пропагандивні рейди в польські терени, а відділи з Карпат мали рейдувати в Словаччину і Угорщину.» [21, 202]. Він пише: «Курінь машерував від села до села, щоб наші селяни подивилися, що УПА існує і переможно бореться.» [21, 210].

М. Громенко, згадував, що окрім того, що треба було зводити бої з ворогом, потрібно було подумати і про забезпечення на зиму. «Крійвки сотня мала готові, бо подбали про них ми ще з весною. Ми магазинували харчі, одяг, амуніцію, тощо» – писав він.» [11, 35-56].

Серед вояків УПА в цей час панувала думка, що взимку 1946-1947 рр. буде блокада теренів дій УПА на Закерзонні, подібна до великої блокади територій дій УПА в Україні взимку 1945-1946 рр. Тим часом зимової блокади на Закерзонні не було. Польські комуністи готували «вибори». [34, 15].

Всі заходи польських і радянських каральних органів та регулярного війська, спрямовані на боротьбу з УПА, не дали в 1945-1946 роках бажаних наслідків. Розбиті по кілька разів сотні відновлювалися знову, знаходячи допомогу і підтримку в селах у мешканців, які симпатизували УПА [23, 260].

Зіткнувшись з таким опором, польський уряд вирішив тимчасово припинити акцію виселення. 15 червня 1946 р. він проголосує процес «репатріації» українців з Закерзоння закінченим і визнає решту населення, що залишилося, поляками. Проте це був лише тимчасовий маневр, спрямований на перегруповання сил [29, 324, 400-401].

Весною 1947 р. на Закерзоння прибув відомий польський воєначальник К. Сверчевський, щоб на місці вивчити ситуацію і розробити новий план бойових дій проти УПА. Однак 28 березня 1947 р. на шосе біля Балигородовом і Тісною у бою з українськими повстанцями під командуванням «Хріна» польський генерал загинув. [29, 400-401]. Через два місяці після цієї події, 28 травня 1947 р., у Варшаві було підписано договір про спільні військові дії Польщі, Чехословаччини й СРСР проти УПА [23, 261].

Операції почалися наприкінці квітня 1947 р. проти 26 ТВ «Лемко», де проти кожної сотні УПА діяла одна польська дивізія з різними допоміжними частинами [38, 73-94].

В 1947 р. польський комуністичний режим вчинив один з своїх найкривавіших злочинів проти українського населення, провівши операцію «Вісла», внаслідок якої бл. 160 тис. українців були насильно вивезені з батьківських земель на терени пн. і зх. Польщі [29, 324-357].

Вояк УПА І. Йовик писав: «Після невдалого добровільного виселення наших селян ворог застосує примусове виселення. Розвідка доповіла, що польський уряд запланував вивезти того року всіх українців з Лемківщини, Перемищини, Ярославщини і Любачівщини. УПА не мала такої сили, щоб оборонити селян цілого

Закерзоння від вивезення. Вже минуло чимало часу після війни, і поляки мали можливість закріпити сили, зорганізувати велику армію і переселенчий апарат.» [21, 147].

Як Провід ОУН zareгував на масову депортацію української людности, свого людського та матеріального запілля, на Західні землі Польщі? В. Галаса вказував: «Про те, що на лінії Керзона станеться екстремальна ситуація – ми передбачували. Уперше мова про це пішла на нараді в жовтні в Бережниці Нижній у 1945 р. Проводив її Дмитро Маївський – “Тарас” і Дмитро Грицай – “Перебийніс”. Були там Старух, я, “Орест”. Ми перебули з ними майже два тижні. На відправі йшлося ось про що: як бути далі на Закерзонні. Ще до цього були особливі директиви Романа Шухевича, що ми цей терен повинні використати для особливої роботи, зокрема праці серед дипломатичних представництв, пропагандивних рейдів у Польщу й Чехословаччину, праці з закордонними журналістами тощо. Очевидно, йшлося також про ліквідацію польського фронту – це було доручено особисто мені. Під час зустрічі зі “Стягом” улітку 1947 р. не було мови про демобілізацію. Сотні з півдня були поділені на рейдові сотні, спрямовані на Захід, і сотні, призначені до переходу до УРСР. На півночі, де діяв курінь “Залізняка” та “Прірви”, ситуація тоді була складніша. Тамтешні сотні розпалися. У нас, проте, не було ніяких сумнівів щодо того, як закінчити боротьбу на Закерзонні, коли настане екстремальна ситуація. Адже зараз за кордоном була Україна, тож про що можна було думати й що розважувати?» [40].

Ф. Глива «Соломка» – політвиховник у I районі надрайону «Бескид» у складі I округи ОУН Закерзонського краю, розповідав про труднощі УПА після проведення переселенських акцій. Він писав: «1947 – наступила реорганізація. Ми перейшли до уцілілих сіл на Середній та Західній Лемківщині. Тоді в Карпатах формувався курінь УПА «Лемко»» [20, 15-18].

I. Дмитрик описуючи поневіряння своєї сотні зауважував: «Але без харчової допомоги сіл годі було існувати. . . . Назагал ми ніде не таборували довше, як кілька днів. . . . По дорозі ми заходили до деяких сіл. У селах діяла зразкова самооборона. Добре вишколені й озброєні хлопці вдень і вночі тримали стійки навколо сіл. Селяни допомагали нам, чим хто міг. Дівчата прали, латали білизну і подерті мундири, збирали військовий одяг і взуття, харчі та інше» [14, 35-38].

Радянське командування перекинуло з Львівської області одну танкову дивізію, спеціальні протипартизанські загони і заблокува-

до прикордонними військами українсько-польський кордон, чехи вислали одну гірську бригаду, а поляки – моторизований корпус. Армія спрямовувалась, в першу чергу, проти повстанців Лемківщини й Перемишльщини. Ці землі були відрізані від польської території смугою міліцейських частин. Польські війська почали повне виселення звідси всього, не лише українського, але й польського населення. Поляків виселяли тому, що інколи вони сприяли українським повстанцям. Ветеран УПА Д. Бесараб, який кілька років партизанув на Лемківщині, пригадував, як польські селяни з місцевим ксьондзом допомагали їм провіантом, ганьбили вояків Армії Людової за те, що «вони мають державу, а все одно є розбійниками» [22; 49].

Через деякий час вся Лемківщина, Перемишльщина і Ярославщина перетворились у безлюдну пустелю: все цивільне населення цього регіону було виселене. Після цього розпочалося прочищення лісів. Вояки УПА описують поневірвання власних сотень у пошуках харчів. Разом з тим вони вказують, що усвідомлюючи власне безсилля сотні часто намагались уникати сутичок з польськими, або радянськими озброєними загонами. Згадуючи виселенські акції вони пишуть: «Після виселення не було що їсти. Ходили ми по полях, рили за молодю картоплею. Знали про це поляки – порозставляли по полях сторожу». [18, 226-242]. Зв'язок упівці підтримували в основному через жіночу мережу, найчастіше в їхніх споминах згадуються саме жінки-зв'язкові [36, 123-167].

Відділи УПА чинили мужній опір, та їхнє становище стало надзвичайно важким, не лише з причини величезного насичення краю ворожими військами, але й з огляду на повне обезлюднення території, що надзвичайно ускладнювало продовольчу проблему, до того ж у новій ситуації, коли відділи УПА перебували в безупинних маршах. Зв'язку довго не можна було встановити – облави польського війська тривали далі, населення по селах майже не було, не було також певности, чи ворог не розконспірував зв'язкових пунктів. [14, 35-47].

7 травня 1947 року з'явилось офіційне повідомлення урядів Польщі і УРСР про закінчення переселення [23, 266].

В зв'язку з суцільним виселенням всього українського населення дальша боротьба УПА на Закарзонні не була можлива, зрештою вона не мала сенсу. Рішення в цій справі отримав першим член КП «Орлан» («Назар») десь перед кінцем травня 1947 р. і вислав окр. «Григора» до командування куреня. «Григорові» вда-

лося звязатися із сотнями В. Щигельського («Бурлаки») і Я. Коцьолка («Крилача»), до яких 30 квітня 1947 р. прибула теж сотня Г. Янківського («Ластівки»). На нараді окр. «Григор» передав со- тенним наказ про рейд [9, 203; 40].

Вивезення українського населення позбавило збройну бороть- бу УПА на цих теренах основної мети, зробило її тут безперспек- тивною. Тому головнокомандувач УПА Р. Шухевич вирішив при- пинити збройну боротьбу на Закерзонні. Окремі загони отримують завдання прорватися на Захід, решта – перейти на територію СРСР. Так, наприклад, вдало відступили на територію Галичини загони командирів Рена і Хріна [39, 502-523].

Отже, можна говорити, що фактологічна інформація спогадів є цінною для дослідження історії підпільної боротьби ОУН та УПА на території Закерзоння у 1944-1947 рр. Їхні спогади досить повно висвітлюють умови повстанської боротьби, містять чимало відомостей з таких малодосліджених на сьогодні проблем як роль окремих особистостей в підпільному русі, про форми, тактику підпільної боротьби, настрої самого підпілля на певних етапах його діяльності, тощо. Можна стверджувати, що спогади є суттєвим доповненням до джерельної бази, яка становить основу вивчення діяльності українського національно-визвольного руху на Закер- зонні у 1944-1947-х роках.

Джерела та література

1. Бойдунник О. На переломі (уривки спогадів)–Париж, 1967.
2. Борець Ю. З найкращими. – Київ, 1992.
3. Борець Ю. У вирі боротьби: Спогади учасника повстанської бо- ротьби (1941-1948). – Київ, 1993.
4. В яскині лева. Українець у польському підпіллі (на підставі запи- сок і матеріалів Тадея Гордона) / списав З. Книш.–Торонто, 1958.
5. Вісті комбатанта. – 1970. – Ч. 1.
6. Вісті комбатанта. 1968. Ч.1.
7. Вистун «Чубенко». Сотня командира «Гамалії» та «Пирога» // Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1992. – Т. 19.
8. Вогонь родиться з іскри... Розповідь Степана Касіяна (Карпа), його спогади з підпілля і партизанки / запис З. Книша.–Торонто, 1967.
9. Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. – Львів, 2005.
10. Гарасимів І. («Палій») З юнацьких мрій – у ряди УПА.–Літопис УПА.–Т. 29.–Торонто; Львів, 1999.
11. Громенко М. У великому рейді.–Мюнхен, 1956.
12. Група УПА «Говерля». Книга друга: Спомини, статті та видання

історично-мемуарного характеру.–Літопис УПА.–Т. 19.–Торонто, 1992.

13. Далекovidом по минулому. Збірка спогадів та спостережень / Упор. З. Книш.–Торонто, 1984.

14. Дмитрик І. В лісах Лемківщини. Записки українського повстанця.–Львів, 1992.

15. Дуґляк М. (ред.). В рядах УПА. Збірка споминів колишніх вояків УПА з терену Лемківщини й Перемищини. – Нью-Йорк, 1999. – Т.2.

16. Закерзоння. Спомини вояків УПА / під ред. Б. Гука.–Т.3.–Варшава, 1997.

17. Закерзоння. Спомини вояків УПА/ під ред. Б. Гука. – Варшава, 1994. – Т.1.

18. Закерзоння. Спомини вояків УПА/ під ред. Б. Гука. – Варшава, 1996. – Т.2.

19. Закерзоння. Спомини вояків УПА/ під ред. Б. Гука.–Варшава, 1998.–Т.4.

20. Закерзоння. Спомини вояків УПА/ під ред. Б. Гука.–Варшава, 2005.–Т.5.

21. Йовик І. Нескорена армія. Із щоденника хорунжого УПА.–Київ, 1995.

22. Киричук Ю. Історія УПА. – Тернопіль, 1991.

23. Киричук Ю. Український національний рух 40–50–х років ХХ століття: ідеологія та практика.–Львів, 2003.

24. Костюк Г. («Вишневий», «Незломний»). Рейди Підкарпатського куреня під командою «Прута» 1945 року // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1989. – Т. 19.

25. Кривуцький І. Де срібнолентий Сян пливе. – Київ, 1999.

26. Липко І. («Скала», «Богдан») На грані мрії мрії і дійсності. Терещенко М. («Медвідь») На грані двох світів.–Літопис УПА.–Торонто; Львів, 2002.–Т. 37.

27. Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади. Кн. 2.–Львів, 1997.

28. Мірчук П. (ред.). В рядах УПА. Збірка споминів. – Нью-Йорк, 1957.

29. Місило Є. (ред.). Акція «Вісла». Документи. – Львів-Нью-Йорк, 1997.

30. Макар В. Спомини та роздуми.–Торонто; Київ, 2001.–Т. 2: Бойові друзі.–Кн. 1.

31. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942-1952. Мюнхен, 1953.

32. Острроверха М. Блиски і темряви.–Нью-Йорк, 1966.

33. Перемищина: Перемиський курінь УПА. Книга друга: Денники сотні «Криляча» (Ударники 6, 96а).–Літопис УПА.–Т. 14.–Торонто, 1987.

34. Перемищина: Перемиський курінь УПА. Книга перша: Денники відділу «Бурлаки» (Ударники 4, 94).–Літопис УПА.–Т. 13.–Торонто, 1986.

35. Потічний П. Архітектура резистансу: кривки і бункери УПА в радянських документах.—Торонто; Львів: Літопис УПА.—Т.38.—2002.
36. Савчин М. Тисяча доріг. Спогади жінки учасниці підпільно — визвольної боротьби під час та після Другої Світової війни. — К., 2003.
37. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини.—Торонто; Львів: вид-во «Літопис УПА», 2003.
38. Ст. вістун «Співак». В рядах «Підкарпатського» куреня // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1989. — Т.19.
39. Стебельський С. («Хрін») Конопадський О. («Острверху») Кризь сміх заліза. Хроніки.—Літопис УПА.—Т. 30.—Торонто; Львів, 2000.
40. Стратегії 1945-1947 років на Закарзонні. Розмова з В. Галасою — «Орланом», заступником провідника Закарзонського краю Ярослава Старуха — «Стяга» з політично-пропагандивної праці / розмовляв Б. Гук // Вісник Закарзоння.— № 7-9.—2002.
41. Тактичний відтинок УПА 20-й «Данилів»: Холмщина і Підляшся.—Торонто; Львів: Літопис УПА.—Т. 39.—2003.
42. Тактичний відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Томашівщина, Ярославщина.—Торонто; Львів: Літопис УПА.—Т.40.—2004.
43. УПА на Львівщині і Ярославщині: спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя». 1943-1947 рр.—Літопис УПА.—Т. 31.—Торонто; Львів, 2001.
44. Чарторийський М. На зеленій Лемківщині. Спогади з «Легіону».—Нью-Йорк, 1971.
45. Чорний Ліс.—Кн.2: 1947—1948 рр.—Торонто: Літопис УПА.—Т.3.—1987.